

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Konkret poesi

(_sjanger, _skjønnlitteratur) Et visuelt “dikt” der ordene danner en form eller et bilde. Formen/bildet viser det som diktet handler om. Et konkret dikt kommuniserer sin egen struktur. Bokstaver og ord antar visuelle former som blir materialet og innholdet i diktet.

Diktene viser et raffinert samspill mellom språk og bilde (Ernst 1991 s. 831). De kombinerer “synkron *visio* og suksessiv *lectio*” (Schmitz og Wenzel 2003 s. 25). Det er “øye-dikt”, ikke “tale-dikt”; tekster “montert med ord”, og ikke lyrisk stemningskunst (Andreotti 1990 s. 217). Diktene mening ligger ikke primært i det semantiske i ordene eller mellom linjene, men i det grafiske (Simanowski 2002 s. 129). Typografi og grafikk glir sammen med poesi.

Konkret poesi er en selvbevisst form for diktning som ikke lar bokstaver og ord være “konvensjonelle betydningsbærere, men derimot kun må oppfattes som konstruktive tegnbærere” (Max Bense, sitert fra Döhl 2001). Ofte brukes eller lekes det med ulike skrifttyper. Diktene blir ikke høytleselige i tradisjonell forstand. Vi ser noe som overskrider selve bokstavene og ordene. Det kan også være vanskelig å finne ut hvor en bør begynne å lese teksten og hvor teksten slutter. Språket er “ikke-symboliserende” og selvhenvissende (Andreotti 1990 s. 213). Poesien er metaspråklig (Borchmeyer og Žmegač 1994 s. 234). Det skjer en “skriftfigurering” (Ernst 1991 s. 575). Formen er tema, og temaet er formen (Ernst 1991 s. 101). Det konkrete innebærer også at teksten viser tilbake på seg selv og språket er et materiale som har løsrevet seg fra andre materialer (Geist, Hartinger m.fl. 1992 s. 46). Språket er ikke bare et medium som brukes til utsagn om virkeligheten, men brukes som “materielt element” (Lange m.fl. 1998 s. 67).

“Tekst-lesing og bilde-gjenkjennelse går via to forskjellige måter å styre blikket på: figurdikt krever begge deler.” (Gross 1994 s. 80) Det foregår en “interferens mellom tekst og figur” (Gross 1994 s. 86). Denne poesien skulle åpne opp for nye utsigelsesmuligheter (Geist, Hartinger m.fl. 1992 s. 116). Tekstene har likhetstrekk med den typen tegninger der to former konkurrerer om oppmerksomheten (enten en lysteme eller to ansikter mot hverandre; enten en and eller en hare). Diktets fysiske form og ordenes innhold kan ikke oppfattes samtidig i visuell poesi (Gross 1994 s. 73). Det er tekstbilder der seeren/leseren svitsjer mellom bilde og ord.

“Grupper og rekker av ord befinner seg i bestemte romlige organiseringer; skriftlige, grafiske og visuelle elementer blir forbundet med hverandre; det skapes variasjoner, ombyttinger og collager med syntaktiske elementer. [...] Det lesende blikket møter et mangfold av vekslende relasjoner, antydninger og betydninger. [...] Konkret poesi påkaller mottakerens kreativitet. Den krever spontanitet, oppdagelsesevne, nye tankebaner” (Lange m.fl. 1998 s. 67). Leseren bør forholde seg til tekstkonstellasjonene som en “medspiller” i dikterens spill (Eugen Gomringer gjengitt fra Lange m.fl. 1998 s. 69).

“Konkret” konnoterer noe lett forståelig og direkte, i motsetning til abstrakt, men det har blitt hevdet at det med konkret poesi forholder seg omvendt fordi en uøvd leser har vanskelig for å forstå de sofistikerte eksemplene på konkret poesi (Lange m.fl. 1998 s. 66).

“Konkret poesi kan absolutt fungere som terapeutisk befrielse fra tilvante tankebaner. Dette aspektet gjør den konkrete poesien til politisk diktning.” (Hartmut Gerken sitert fra Willberg 1989 s. 89)

Den tsjekkiske avantgardekunstneren Karel Teige skrev i 1928 i *Manifest for poetismen* at han ønsket seg diktning som var inspirert av og lignet heraldikk, maleri, flaggsignaler og ideogrammer (gjengitt fra Willberg 1989 s. 85).

Konkret poesi som sjanger eller kunstart ble lansert i 1955 både av den sveitsiske dikteren Eugen Gomringer og av den brasilianske diktergruppa Noigandres (Friedrich W. Block i Simanowski 2001 s. 101). Reinhard Döhl har hevdet at konkret poesi blomstret opp ca. i 1960, nådde sitt høydepunkt på slutten av 1960-tallet og at den var i en avsluttende fase allerede på begynnelsen av 1970-tallet (gjengitt fra Willberg 1989 s. 114). Betegnelsen “konkret poesi” stammer fra et møte mellom Gomringer og den brasilianske diktergruppa Noigandres i Tyskland i 1955 (Gomringer 1991 s. 4-5). Tidsskriftet *Noigandres* ble grunnlagt av Pignatari, Haroldo og Augusto de Campos (Bouby 2001). I 1958 ga Noigandres ut teksten “Pilotplan for konkret poesi”.

Eugen Gomringer mente at dikteren burde være en “materiell” arbeider eller håndverker, ikke en “dikter-seer” eller “stemningssjonglør” (1991 s. 168). Han ville at konkret poesi skulle være både poetisk og gåtefull, men ikke minst språk- og samfunnskritisk (Gomringer 1991 s. 6). Det enkelte diktet skal være både en bruksgjenstand, “tenkegjenstand” og et “tankespill” (Gomringer 1991 s. 158). Seeren/leseren må være åpen for “mikroestetiske strukturer og forskjeller” i et “estetisk spill” (Gomringer 1991 s. 167). Flaten er et konstitutivt element av teksten (Gomringer 1991 s. 169). Skriftspråket blir romlig, framfor å være et redskap for stemmen og dermed underlagt en tidslinje. Hele teksten viser seg for blikket og framviser visuelt sine relasjoner (Gomringer 1991 s. 170). Mening skapes gjennom faktorer som bl.a. plassering (av ordmaterialet på papirsiden), avstander, tetthet og retning. Teksten kan framstå som rekker, ekspansjoner, opphopninger, fall osv.

(Gomringer 1991 s. 171). Slik stjerner danner stjernebilder i menneskets bevissthet, danner ordene konstellasjoner som gir mening (Gomringer 1991 s. 159). Bokstav- og ordkonstellasjonene handler ikke om noe annet enn seg selv (Gomringer 1991 s. 160). Ordene skal eller kan ikke oversettes, for meningen er ment bokstavelig (Gomringer 1991 s. 159).

Gomringers "Taushet" (1954) danner en blokk med gjentakelser av ordet som utgjør diktets tittel, men i midten av ordene er det et tomrom. Fenomenet taushet blir dermed ikke primært lest, men sett visuelt som et tomrom, og diktet formidler at taushet utgjøres av fraværet av språk (Simanowski 2002 s. 129).

Den svenske kunstneren og kunstfilosofen Öyvind Fahlström ga i 1953 ut *Håtilla ragulpr på fåtskliaben* (også kjent som *Manifest för konkret poesi*), som bidro til å innlede den moderne perioden med konkret poesi. Gomringer ga i 1954 ut manifestet *fra vers til konstellasjon* [skrevet på tysk med kun små bokstaver].

"[I]n 1954 Eugene Gomringer publishes his manifest *Vom Vers zur Konstellation* ("From Verse to Constellation"), but without then using the phrase "concrete poetry". This happens only later, in 1956, following his meeting the Brazilian group Noigrandes, that promoted the same poetic doctrine [...]. But in the 1950s and 1960s the term "concrete poetry" had "visual poetry" as a synonym [...]. "Constellation", a term borrowed from Mallarmé, becomes the key concept for the new poetic formula that wishes to induce change in the history of poetry: the letter engages in junctions of constellations with another letter, making an infinity of interactions possible between character, word and paper. Suspended syntax is replaced by the free play of linguistic material, a game that generally goes against the literarity of language, compelling the reader-viewer to adopt a type of receiving largely different from what he is used to. While ignoring an entire Occidental cultural tradition, this is the proposition of poetry where words can only be partially reproduced, where the usual, horizontal, left to right reading of the written sentence is no longer compulsory, and where the customary word order is categorically refused. The new poetry demands, through its aesthetic programme, not only the abolition of the verse and the organisation of the poem according to graphic criteria, in order to bring attention to the material aspect of the word, its plasticity and sonority, but also the elimination of any intra- and inter-propositional connector, to permit the direct relationship formation between words, and allowing the linguistic to intertwine with the non-linguistic [...]. Hence, the new poetic formula undoubtedly represents an unprecedented stimulation for the reader-viewer, who is called upon to join the game proposed by the graphic form of the words, challenged to discover "constellations" of associations and to create meaning. As it is eclectic not only in its manifestations, but also in its roots, it is considered that visual poetry finds its origins in Mallarmé, Joyce, Dada, Apollinaire, Maiakovscky, in Chinese ideographs and cubist painting." (<http://eujournal.org/index.php/esj/article/download/1383/1392>, lesedato 16.09.13)

“Stephen Bann approaches Concrete poetry as an international, historical *movement*. Bann identifies as its progenitors the Swiss poet, Eugen Gomringer [...] – whose work makes extensive use of repetition and omission to effect a process of forming and shaping at the heart of the poem – and the Brazilian *Noigrandes* group. The latter’s *Pilot Plan for Concrete Poetry* resulted in a particular aesthetic and political cohesion between Decio Pignatari, Haroldo de Campos, his brother Augusto de Campos [...] Ronaldo Azeredo and José Lino Grünewald. This association centred on their development of a contemporary *ideogrammatic* language – the *verbivocovisual*, a synaesthetic synergy generated by the “phonemic, ideogrammatic, paragrammatic character of the morphemes and words themselves.” The verbivocovisual expresses itself in terms of a literary *structure-content* – a term deployed to indicate the manner in which the structure and content of the poem are at once reflexive and reflective of one another, appealing to the immediacy of non-verbal communication while pressing beyond any simplistic knot of sensation and medium.” (Botha 2011 s. 341-342)

“Towards the end of the 1950s, groups of concrete poets arose in Darmstadt (Claus Bremer and Emmett Williams) and Vienna (Gerhard Rühm and Friedrich Achleitner, who were further affiliated with Ernst Jandl – principally a sound poet), affirming some sort of affiliation, either in terms of their publications or aesthetic positions, with the enterprises of Gomringer or the *Noigrandes* group. Bann identifies a second generation of concrete poets – in Scotland, Ian Hamilton Finlay and Edwin Morgan; in England Dom Sylvester Houédard, Josh Furnival and Bann himself; in France, the spatialists, Ilse and Pierre Garnier; in the United States, Ronald Johnson, Jonathan Williams, Robert Lax and Emmett Williams (who was affiliated with Bremer in Darmstadt).” (Botha 2011 s. 342) Ernst Jandl har sagt at et konkret dikt er en “se- og tankegjensstand” (sitert fra Lange m.fl. 1998 s. 67).

En inspirasjonskilde var den amerikanske kunsthistorikeren Ernest Fenollosas essay “The Chinese written character as a medium for poetry” (1908) (Gomringer 1991 s. 5). Fenollosa skriver i essayet: “In Chinese the chief verb for “is” not only means actively “to have,” but shows by its derivation that it expresses something even more concrete, namely, “to snatch from the moon with the hand.” Here the baldest symbol of prosaic analysis is transformed by magic into a splendid flash of concrete poetry.” (her sitert fra <http://www.pileface.com/>; lesedato 09.09.13) (Fenollosas essay ble også viktig for poetikken til den amerikanske lyrikeren Ezra Pound.)

“Det visuelle diktet skal ikke leses ord for ord; det insisterer på å skulle *betraktes*, akkurat som et maleri. [...] De visuelle poetene har, som avantgardister flest, en atferd som minner om hvalens – de stiger uanmeldt til overflaten etter lang tids fravær, og dukker aller helst opp i flokk. Her i Norge har vi ikke sett slik en oppstigning siden det sene 1960-tall, da Jan Erik Vold og Paal-Helge Haugens figurdikt plantet grå hår i hodet på landets litteraturkritikere. Aktiviteten i undergrunnspublikasjoner som norske LUJ og Grønn Kylling, svenske OEI og

danske Afsnit P tyder på at visuell poesi nå kan være på vei tilbake. [...] Med Monica Aasprongs prosjekt *Soldatmarkedet*, Vemund Solheim Ådlands *Sep pran ek* og tidsskriftene LUJ og Grønn Kylling er situasjonen plutselig en annen. [...] I Sverige har man lenge talt om en “språkmaterialistisk” poesi, særlig innenfor det som i min bevissthet er blitt til “Göteborg-skolen” – en gruppe vitenskapelig innstilte poeter som undersøker, nærmest bokstav for bokstav, språkets konkrete materiale. De fleste av dem er samlet rundt tidsskriftet og forlaget OEI, som med sine oversettelser og språk- og typografieksperimenter er førende i Norden.” (*Morgenbladet* 26. mars–1. april 2004 s. 20)

“Det var faktisk en svenske, Öyvind Fahlström (1928-1976), som i 1953 skrev det første manifestet for “konkret poesi” – en term som raskt ble adoptert av sveitseren Eugen Gomringer og brasilianerne Augusto de Campos og Décio Pignatari. I dag er det vanlig å anse “konkret poesi” for et sekkebegrep, hvorunder “visuell poesi”, “fonetisk poesi” (lydpoesi) og “kinetisk poesi” (bevegelig poesi) sorterer som underkategorier. [...] Monica Aasprongs navn er allerede nevnt. Ganske alene har hun maktet – med diktføljetongen “Soldatmarkedet” – å vekke den norske offentlighetens sovende interesse for visuell poesi. Grepet hun foretar er for så vidt ikke nytt, men det oppleves fremdeles som ekstremt: Et lerret fylles med rekke på rekke med enkeltbokstaver og ord, brutt opp av enkelte lange strøk i hvitt. Slik kan det virke som hun forholder seg til sine materialer mer som en billedkunstner enn som en poet. - Jeg har begynt å kalle diktene “monofoner”, forklarer Aasprong. [...] I mer enn 200 år har vi forutsatt – i tråd med anvisningene til filosofen og litteraten G. E. Lessing – at billedkunsten utfolder seg i rom, mens diktekunsten utfolder seg i tid. Den konkrete poesien har som mål å rokke ved dette premisset. Så også Aasprongs “Soldatmarkedet”, kan det se ut til: - Jeg søker å stille spørsmål ved tid som kategori i tekst – om det er mulig å finne et genuint språklig uttrykk som ikke deler linearitetens fremadrettede bevegelse, og som slik sett nærmer seg et billeduttrykk, sier forfatteren, og legger til: - På den annen side har tekstene en klar lydlig implikasjon, og ved en eventuell fremførelse måtte de inngå i tiden som lydlig utsagn. Det passer inn i bildet – i dobbel forstand! – at Aasprong er opptatt av billedkunst [...] den norske Kjersti Bronken Senderud, som har vært en hjemlig pioner innen visuell poesi” (*Morgenbladet* 26. mars–1. april 2004 s. 21-22).

Den østerrikske dikteren Ernst Jandl skrev en gang følgende om sin egen konkrete poesi: Den er “en diktning som ikke avleder fra seg selv, som ikke får en til å tenke på noe annet. Den er ikke illusjonistisk og ikke didaktisk. Det er en diktning som ikke inneholder noe man kan “vite”. Den er “konkret” ved at den virkeliggjør muligheter i språket og frambringer gjenstander av ord (i stedet for å være didaktisk-abstrakt og komme med utsagn om gjenstander som antas å være utenfor språket, og illusjonistisk-abstrakt å illudere virkeliggjøring av muligheter utenfor språket med språklige midler).” (Jandl sitert fra Döhl 2001)

“Jandl was often linked with the Vienna Group, whose concrete poetry employed graphic patterns and other typographical elements to convey meaning. His best-

known works included the volume *Laut und Luise* (1966) and the 1962 poem “Heldenplatz.” [...] An oversize pair of lips announces a ‘graphic text interpretation with computer graphics and animation’. Poems by Ernst Jandl, in part spoken by the poet himself, form the basis of this early example of computer animation, which Eku Wand created with an Amiga 2000 at the end of the 1980s. The basic arrangement consists of a grid-like mosaic of 25 squares, each almost completely filled with the same image of a mouth. Wand sets them in motion by retrieving lip positions connected with particular sounds and combining them. Free, ornamental patterns and rhythmic reactions illustrate Jandl’s concrete poetry. The computer-generated video clip acts as a kind of optical synthesizer that, by means of a closed system, transforms sounds fed into the computer into visual events.” (<http://articulosparapensar.wordpress.com/2013/01/26/ernst-jandl-experimental-poetry/>; lesedato 05.09.13)

Representanter for konkret/visuell poesi i Tsjekkoslovakia var Ladislav Novàck og Jiri Kólar, i Belgia var det Paul de Vree, i Italia Carlo Belloli, Lora Totino og Adriano Spatola, fra Japan nevner samme kilde Kitasono Katué, Seiichi Niikuni, Yasus Fujitomi, Shimizu Toshihiko, Shimizu Mosato og Mieke Shiomi (Bouby 2001). Den haitiske dikteren Georges Castera har 21 grafiske dikt i del 3 av verket *Konbèlann* (1976).

Noen av de tyskspråklige dikterne var påvirket av den tyske filosofen og “informasjons-estetikeren” Max Bense (Geist, Hartinger m.fl. 1992 s. 45).

I Jodis nettkunst-prosjekt *%Location* er det kildekode som danner figurer, mens html-filen slik den framtrer direkte på Verdensveven, er helt kaotisk. Slike grep kan også brukes til konkret poesi. (Jodi er et felles kunstnernavn for Joan Heemskerk og Dirk Paesmans.)

De franske dikterne Pierre Garnier og Ilse Garnier etablerte en dikttipe de kalte “spatialisme”, og som er en type konkret poesi. “Spatialism used the idea of space as an aesthetic, formal and semiotically-charged stance that stressed the signifying power of the physical and literal space between letters. Garnier first worked with poet Seiichi Niikuni in the mid-’60s for the book “*Poemes franco-japonais*” (which was later reprinted in Emmett William’s “*Anthology of Concrete Poetry*”), and has recently composed Constructionist poems.” (<http://www.japantimes.co.jp/culture/2000/12/17/books/speaking-to-both-the-eye-and-the-ear-2/>; lesedato 16.09.13)

Allerede i antikken ble det skrevet dikt som danner former. Blant dem som skrev figurdikt i antikken, var Simmias fra Rhodos (denne grekeren skrev visuelle “dikt” ca. år 300 f.Kr. ifølge Bouby 2001), Dosade fra Kreta, Teokrit og Porphyrius. Den greske dikteren Teokrit skrev et dikt om Pan-fløyten der verselinjene er stilt opp med så forskjellig lengde at diktet visuelt ligner det musikkinstrumentet det handler om (Joubert 1965 s. 64). Simmias skrev “Eros’ vinger” formet som to vinger. Også fra renessansen av var det, særlig i Tyskland, populært med dikt som dannet

former. I barokken fantes det f.eks. dikt om døden formet som en mann med ljà. I den tyske barokken ble det publisert dikt i form av bl.a. en pokal, et hjerte, et egg, en søyle, et kors, et beger og vinger (Szyrocki 1968 s. 56).

Odveig Klyves *La oss ta den blå himmelen med storm* (2015) inneholder konkret poesi som tar utgangspunkt i utbyggingen av store strømmaster (også kalt “monstermaster”) i Hardanger. I denne samlingen er dikt utformet som vanndråper (s. 11), en kopp (s. 21), et tre (s. 22), tre vannstrømmer (s. 23), en båt (s. 33), en høyspentmas (s. 37) m.m.

En nær beslektet sjanger er kalligrammer, oppkalt etter den franske dikteren Guillaume Apollinaires diktsamling *Calligrammes* (1918).

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>